

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ ТА ІНШІ ФОРМИ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ: ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ¹

П. В. ПУШКАР

*кандидат юридичних наук,
адвокат, магістр міжнародного
права (Ноттінгем), старший юрист
Секретаріату Європейського суду
з прав людини, магістр права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)*

*«Tormentia gubernat dolor, regit quaesitor, flectit libido,
corruptit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil
veritati loci relinquatur»².*

Cicero

Фрагмент статті Павла Пушкаря наводиться у навчальних цілях відповідно до ст.23 Закону "Про авторське право і суміжні права"

¹ Уся представлена в цій статті інформація є індивідуальною позицією автора та не є офіційною думкою чи позицією Секретаріату Європейського суду з прав людини, в якому автор працює юридичним секретарем. Більш детально стосовно змісту матеріалу, викладеного у публікації, див. публікацію: «Застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод та практики Європейського Суду з прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України». – К., 2008. – 324 с. (у співавторстві з Білоусов Ю. Л., Блага А. Б., Захаров Є. Ю., Кобзін Д. О., Мармазов В. Є., Мартиненко О. А., Пушкар П. В., Пчолкіна О. В., Сердюк О. О., Тополевський Р. Б., Черноусов А. М.).

² The inquisitor controls the proceedings, arbitrary fancies distort, hope corrupts, fear disables, with the result that within the constraints that all these things impose, no place is left for the truth. M. Tullius Cicero (106–43 BCE) from *Pro Sulla*, § 78 (62 BCE) (англійський переклад). Таким чином, Ціцерон доходив висновку про те, що у тортурах та катуванні немає місця правді.

3. Основні справи Європейського суду з прав людини зі ст. 3 Конвенції

Перш за все слід зазначити, що ст. 3 складається із матеріальних аспектів та процесуальних аспектів, таких як зобов'язання розслідувати явні твердження (так звані *prima facie* твердження або на перший погляд достовірні твердження) щодо заподіяння катування або іншого жорсткого поводження.

Першою справою, у якій органи Конвенції розглядали скарги на застосування катувань, була міждержавна справа проти Греції (*Грецькі справи*, Європейська комісія з прав людини, доповідь від 5 листопада 1969 року). Ці скарги стосувалися практики діяльності військової правлячої хунти у Греції. Комісія розслідувала скарги на застосування тортур та обставину, що це стосувалося такої практики, як застосування *фалаки* (нанесення ударів по ступнях ніг притупленим знаряддям), нанесення тілесних ушкоджень та побиття, застосування електрошоку, удаваних розстрілів та погроз у розстрілі та вбивстві потерпілих. У цьому випадку Комісія дійшла до висновку про існування фактів як катування, так і жорсткого поводження. У цій справі Комісія вирішила, що визначення «жорстоке поводження включає в себе щонайменше такого роду поводження, яким свідомо наносяться жорстокі страждання, психологічні або фізичні, які у даній ситуації вважаються невинуватими».

У справі *Ireland v. United Kingdom*, що згадувалася раніше, розглядалися питання із застосування «спеціальних методів ведення допитів» щодо членів *ІРА*. Ці «спеціальні методи» стосувалися двох форм жорсткого поводження та наступних методів, що включали:

- примушування затриманих покривати голову капюшоном;

- піддання затриманих довготривалому та монотонному шуму, рівень якого не дозволяв їм спілкуватися;
- позбавлення сну;
- позбавлення їжі та води, крім однієї скибки хліба та пінти води кожні шість годин;
- стояння з широко розсунутими ногами, підпираючи руками стіну протягом тривалого часу. Вони також були побиті та їм наносилися удари охороною, що призвело до значних травм, синяків, порізів голови, зламаної вилиці та сильних набряків.

Комісія однотайно дійшла висновку про те, що застосування цих так званих «методів допиту» становило жорстоке або нелюдське поводження та катування, в порушення статті 3 Конвенції. Однак Суд не погодився з Комісією, яка передала справу на його розгляд та більшістю голосів дійшов висновку про те, що дії правоохоронних органів Сполученого королівства були жорстоким (нелюдським) поводженням, а не тортурами. Зокрема, Суд зазначив, що поводження з заявниками, зокрема «п'ять методів ведення допитів», не були настільки інтенсивними та особливо жорстокими для того, щоб класифікувати їх як тортури. Однак, Суд дійшов висновку про те, що п'ять методів ведення слідства були також принижуючими, оскільки вони викликали у потерпілих почуття страху, фізичні та моральні страждання, відчуття власної неповноцінності, що мали на меті приниження цих осіб з метою подолання їх фізичного та морального протистояння (тобто аби «зламати підозрюваних у терористичній діяльності»).

Однак вже у справі *Aksoy v. Turkey* (рішення Суду від 18 грудня 1996 року, опубліковано у збірці рішень Суду — *Reports of Judgments and Decisions 1996-VI*) Суд визнав, що заявник був підданий катуванню за наступних підстав: заявник, курд за походженням, був підданий «палестинському повішанню» під час його перебування під вартою у Туреччині. Його руки були зав'язані за його спиною, а самого його було підвішено в повітрі, в результаті чого його руки були паралізовані. Більш того, до його геніталій застосовували електрошок. При класи-

фікації цих дій Суд дійшов висновку про те, що такого виду поведження може мати місце тільки за наявності спеціальної мети, певної підготовки та застосуванні певних зусиль. Таким чином, у цій справі «катування було кваліфіковано як навмисну форму жорстокого поведження».

У справі *Dikme v. Turkey* (но. 20869/92, опубліковано у збірці рішень Суду – ECHR 2000-VIII) Суд додатково охарактеризував тортури як такі, що мали за мету отримання певної інформації або зізнання особи у скоєнні злочину в контексті допиту особи (подібним чином Суд розглянув справи *Aksoy*, *Akkoc* та *Salman проти Туреччини*). У справі *Dikme* Суд дійшов висновку про те, що поведження із заявником фактично можна кваліфікувати як катування, оскільки воно призвело до того, що заявник відчував страх, тривогу та безпомічність, які призвели до його приниження і таким чином мали на меті зламати його опір та волю. Суд також взяв до уваги тривалість такого поведження та його навмисне заподіяння.

У справі *Selmouni v. France* заявник, громадянин Нідерландів, мароканського походження, був заарештований французькими органами влади за підозрою у незаконному перевезенні наркотичних засобів. Під час його тримання під вартою його було піддано різним формам поведження. Наприклад, його постійно били, наносили удари руками та предметами. Його тягали за волосся і змушували бігти по коридору, в той час як поліцейські знаходилися по обидва боки від нього та намагалися зробити так, щоб він впав. Його заставили стати на коліна перед молодою жінкою, якій сказали, що він співатиме. Один з поліцейських помочився на нього, та більш того, його залякували паяльною лампою та шприцом (див. рішення Суду від 28 липня 1999 року, ECHR 1999-V). У справі *Selmouni* Суд врахував те, що Конвенція є «живим інструментом», який має тлумачитися в світлі сучасних умов, або умов сьогодення. Саме тому він дійшов висновку про те, що вищезазначені дії можна кваліфікувати як катування, хоча в минулому вони могли підпадати під категорію жорстокого поведження.

Таким чином, у справі *Tomasi v. France* (рішення Суду від 27 серпня 1992 року), що стосувалась скарг заявника на застосування жорсткого поводження, застосованого до підозрюваного у вчиненні терористичних дій під час його тримання під вартою в поліції, Суд визнав порушення статті 3 Конвенції, внаслідок травм, отриманих заявником під час його тримання під вартою. Французький Уряд доводив, що Суду слід взяти до уваги той факт, що заявник є терористом і вчинив насильницькі злочини, будучи членом незаконної організації «Корсиканський національний фронт визволення», і підозрювався у вбивстві поліцейського. Однак Суд відхилив ці твердження Уряду, зазначивши, що боротьба зі злочинністю та особливі труднощі щодо боротьби із тероризмом не можуть виправдати дії державних органів поза межами, встановленими ст. 3 Конвенції щодо фізичної недоторканості особи.

У справі *Piñich проти Австрії* (рішення від 4 грудня 1995 року) Суд дійшов висновку про те, що заявник отримав тілесні ушкодження, перебуваючи у поліції, тобто перебуваючи під її контролем або у її віданні. При цьому Уряд не надав, хоча і був зобов'язаний надати, пояснення того, яким чином заявник одержав ці тілесні ушкодження, перебуваючи під контролем поліції. Отже, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції¹.

У справі *Рехбок (Rehbock) проти Словенії* (рішення від 28 листопада 2000 року) заявника було заарештовано поліцією за обвинуваченням у контрабанді наркотичних засобів. Причому, заявник стверджував, що шість озброєних чоловіків, одягнених у чорний одяг та маски, напали на нього без попередження і грубо кинули його на капот автомобіля, незважаючи на те, що він не чинив опору. Потім його вдарили об капот, застосували наручники за спиною, а інші четверо чоловіків били його по обличчю кулаками й палицями. Медична експертиза виявила численні тілесні ушкодження, зокрема, зламану целе-

¹ Белоусов Ю. Л. Заборона катувань та жорстокого поводження у діяльності міліції (Глава 4) // Права людини у діяльності органів внутрішніх справ : навч. посіб. – Х., 2006. – С. 82–84.

пу. Суд визнав незаперечним той факт, що встановлені під час медичного обстеження тілесні ушкодження Рехбока виникли у ході затримання та встановив, що поліція заздалегідь планувала затримання, і в неї було досить часу, щоб оцінити можливість небезпеки й вжити відповідних заходів, враховуючи те, що під час затримання заявник не являв собою небезпеки, не мав зброї й не нападав на поліцейських. Розслідування по справі ґрунтувалося на матеріалах, зібраних тією ж самою поліцейською установою, співробітники якої затримували заявника, а сама вона містила достатню кількість недоліків. Суд визнав, що уряд Словенії не надав переконливих і достовірних аргументів, які б виправдовували застосування сили поліцією під час затримання, тому застосування сили стосовно нього було надмірним і неадекватним фактичним обставинам, а отже статтю 3 Європейської конвенції було порушено¹.

У справі *Калашников проти Російської Федерації* (№ 47095/99), поданої до Суду 1 грудня 1998 року, Суд виніс рішення про порушення статті 3 Конвенції, щодо умов тримання під вартою заявника, зокрема звертаючи увагу на наступні обставини справи:

«(...) 97. Суд зауважує, що площа камери, в якій перебував заявник, була 17 м² (згідно з твердженнями заявника) або 20,8 м² (згідно з твердженнями Уряду). Камера обладнана двоярусними ліжками і розрахована на 8 в'язнів. Можна піддати сумніву те, наскільки такі умови відповідають прийнятим стандартам. У зв'язку з цим Суд нагадує, що Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню встановив площу в 7 м² на одного в'язня як приблизний рекомендований стандарт для обладнання камер (див. Другу загальну доповідь Комітету — СРТ / Inf (92) 3, п. 43), тобто для 8 в'язнів площа має становити 56 м².

Відповідно до тверджень заявника в Суді, попри той факт, що камера була розрахована на 8 в'язнів, зазвичай кількість в'язнів у ній під час його перебування там коливалася від 18 до 24 осіб.

¹ Белоусов Ю. Л. Заборона катувань та жорстокого поводження у діяльності міліції (Глава 4) // Права людини у діяльності органів внутрішніх справ : навч. посіб. – Х., 2006. – С. 82–84.

У своєму клопотанні про звільнення з-під варти від 27 грудня 1996 року заявник стверджував, що в камері, обладнаній вісьмома спальними місцями, перебував 21 в'язень. В аналогічному клопотанні від 8 червня 1999 року він вказав, що в його камері перебували 18 в'язнів (див. пункти 43 і 73 вище).

...Більше того, через надзвичайну переповненість в'язні в камері заявника змушені були спати по черзі таким чином, щоб на кожного в'язня припадали вісім годин сну. Як свідчить клопотання заявника про звільнення з-під варти від 16 червня 1999 року, у той час він користувався одним ліжком разом з двома іншими в'язнями (див. пункт 74 вище). І без того незадовільні умови для сну ще більше погіршувалися через постійно ввімкнене світло в камері та метушню й гамір, спричинені великою кількістю в'язнів. Позбавлення через це сну вочевидь стало тяжким фізичним і психічним тягарем для заявника.

Далі Суд зазначає, що в камері заявника не було належної вентиляції, і це при тому, що в ній перебувало занадто багато в'язнів, яким до того ж дозволялося курити в камері. І хоча заявник мав змогу одну чи дві години проводити поза межами камери на прогулянці, решту доби він перебував у камері з надзвичайно обмеженим особистим простором та без свіжого повітря.

98. Далі Суд зазначає, що камера була переповнена комахами, і під час перебування там заявника не проводилося жодних заходів з їх винищення. Уряд визнав існування проблеми поширення комах у слідчих ізоляторах і послався на Норми МВС 1989 року, за якими передбачалося проведення в закладах тримання під вартою дезінфекційних заходів. Проте немає свідчень того, що такі заходи проводились у камері заявника.

Під час перебування під вартою, зокрема протягом 1996, 1997 та 1999 років, у заявника виникли різноманітні хвороби шкіри та грибкові інфекції, що спричинило необхідність оголошення перерв у судовому розгляді справи. Попри той факт, що заявникові надавалася медична допомога для лікування цих захворювань, їхній рецидив свідчив про те, що не відбулося жодних змін жакливих умов перебування в камері, які сприяли поширенню захворювань.

Із серйозним занепокоєнням Суд звертає увагу також на той факт, що іноді заявник перебував у камері з особами, хворими на сифіліс і туберкульоз, хоча Уряд і наголошував, що проведення

профілактичних заходів виключило будь-яку можливість передачі цих хвороб.

99. Окрім переповнення камери та антисанітарних умов, описаних вище, ситуація погіршувалась облаштуванням у камері туалету. Перегородка висотою 1,1 м відокремлювала унітаз, розташований у кутку камери, від умивальника, але не від житлової частини. Вхід до туалету не закритий ширмою. Таким чином, заявник змушений був користуватися туалетом на очах в інших в'язнів і бути присутнім під час того, як вони ним користувалися. На фотографіях, наданих Урядом, зображена брудна напівзруйнована камера з туалетом, що виключало можливість для усамітнення.

Хоч Суд із задоволенням констатує помітні позитивні зміни, які відбулись у слідчому ізоляторі м. Магадана, де була камера заявника (про що свідчить відеофільм, поданий Урядом), але це не може відвернути увагу від абсолютно неприйнятних умов тримання під вартою, які заявник був змушений терпіти впродовж усього періоду, який розглядається.

100. Умови тримання заявника під вартою перевіряв і суд першої інстанції, який розглядав його справу. У квітні й червні 1999 року цей суд призначив медичну експертизу для з'ясування впливу умов ув'язнення на стан психічного і фізичного здоров'я заявника після майже 4 років перебування під вартою та з метою встановлення, чи дозволяв стан його здоров'я брати участь у судовому розгляді і чи не потребував він госпіталізації (див. пункти 71 і 76 вище). І хоча експерти дали заперечну відповідь на обидва запитання, Суд бере до уваги їхні висновки, подані в липні 1999 року, з переліком різноманітних захворювань, на які страждав заявник, а саме: нейроциркуляторна дистонія, астеноневротичний синдром, хронічний гастродуоденіт, інфекційні грибкові захворювання ніг, рук та пахової ділянки, а також мікоз (див. пункт 30 вище).

101. Суд погоджується, що в цій справі відсутні ознаки явно вираженого наміру принизити честь і гідність заявника. Водночас, хоч питання про те, чи було метою поведження принизити честь і гідність потерпілого і слід брати до уваги, відсутність будь-якої подібної мети не може виключити визнання порушення статті 3 Конвенції ... Суд вважає, що умови тримання під вартою, які заявник змушений був терпіти протягом приблизно 4 років і 10 місяців, вочевидь завдали йому значних душевних страждань, принизивши його людську гідність і породивши відчуття безпорадності та приниження.

102. У світлі сказаного вище Суд визнає умови перебування заявника під вартою, зокрема значне перенаселення камери та анти-санітарні умови в ній, що мало шкідливий вплив на його здоров'я та благополуччя, в поєднанні з тривалим періодом перебування заявника в цих умовах такими, що становлять поводження, яке принижує гідність (...)»¹.

Загалом слід зазначити, що стаття 3 Конвенції встановлює такі негативні та позитивні зобов'язання, яких має дотримуватися держава:

- *негативне зобов'язання* — зобов'язання утримуватися від будь-яких дій стосовно катувань або поводження, забороненого статтею 3 Конвенції;
- *позитивне зобов'язання* — зобов'язання вживати заходів для того, щоб гарантувати особам їхні права та захищати їх від забороненого поводження.

Слід виділити декілька цікавих справ, які були розглянуті останнім часом Європейським судом з прав людини, які стосувалися в першу чергу «негативного зобов'язання», тобто утримання від певних дій. Зокрема, це, по-перше, справи щодо умов тримання під вартою, медичного лікування осіб, обстежень тощо:

- у справі *Lind v. Russia*, № 25664/05, рішення від 6 грудня 2007 року, Суд визнав порушення статті 3 Конвенції, зважаючи на відсутність адекватних умов тримання під вартою та належного медичного лікування хвороби нирок, яку мав заявник. Суд зазначив, що у двох камерах, в яких знаходився заявник, було менш ніж 3 м² місця на одну особу, а у третій камері заявник мав 2.1 м² місця. При цьому заявник мав можливість прогулянки тільки один раз на день протягом однієї години. Умови гігієни, умови годування, чистота камер та вентиляція були також неадекватними. Також заявник мав можливість приймати душ тільки протягом десяти хвилин на тиждень.

¹ Використано переклад рішення по справі, доступний на сайті. [Електронний ресурс] // Сайт «Офіс Ради Європи в Україні». Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/43.html>.

- у справі *Popovici v. Moldova*, № 289/04 та № 41194/04, рішення Суду від 27 листопада 2007 року, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції щодо умов тримання під вартою, ґрунтуючись здебільшого на рішенні Суду у попередній справі проти Молдови стосовно тієї ж самої виправно-трудової установи, що і у попередньому рішенні проти Молдови (*Becciev v. Moldova*, заява № 9190/03, від 4 жовтня 2005 року) та на підставі висновків Комітету з запобігання катуванням Ради Європи (КЗК Європи), який визнав ці умови тримання під вартою такими, що не відповідають стандартам КЗК. Рішення у цій справі є прикладом того, яким чином Суд застосовує свої попередні висновки щодо аналогічних обставин та встановлення фактів Комітетом з питань запобігання катуванням. Тобто ці доказові елементи відіграють важливу роль під час винесення рішень Судом.
- у справі *Testa v. Croatia*, № 20877/04, рішення Суду від 12 липня 2007 року, Суд прийшов до висновку, що відсутність належного медичного обслуговування та медичної допомоги заявнику в зв'язку з хронічним гепатитом та відсутність належних умов тримання під вартою, протягом двох років, принижували її гідність та викликали у неї почуття страху та приниження, що мали на меті зламати її фізично та морально. Зважаючи природу, тривалість та суворість поводження із особою, якому було піддано заявника, та загальний негативний вплив на її здоров'я, воно може вважатися нелюдським та принижуючим поводженням, в розумінні статті 3 Конвенції.
- у справі *Mikadze v. Russia*, № 52697/99, рішення Суду від 7 червня 2007 року, заявника, грузина за походженням, було направлено для відбування покарання до ВТК м. Оренбург, де він знаходився у камерах розміром 8 м² на 30–40 осіб. Камери не були обладнані вікнами та вентиляцією. Інколи ув'язнених поміщали в камери ШІЗО, які розміром не перевищували 4 м² у розмірі. Також до заяв-

ника застосовували такі види дисциплінарних стягнень, як перебування у ШІЗО за те, що він спав вдень (15 днів стягнення), курив у житловій зоні (4 дні у ШІЗО), починав бійку або сварився з охоронцями (від двох до чотирьох днів покарання). Таким чином заявник провів в цілому приблизно шість місяців у ШІЗО, причому йому навмисно не надавалося достатньо їжі.

- у справі *Frérot v. France*, № 70204/01, від 12 червня 2007 року, Суд знайшов порушення ст. 3 Конвенції, стосовно процедури «особистих обшуків», і зокрема «інспекції анального отвору», яка передбачалася підзаконними актами Франції та проводилася із заявником, при цьому у ній не було обґрунтованої необхідності, тобто ці інспекції застосовувалися безпідставно. Суд прийшов до висновку про те, що заявника було піддано «нелюдському або принижуючому його гідність поводженню».

У іншій категорії справ стосовно затримання та арешту осіб Суд послідовно продовжив свою тезу щодо відповідальності держави за «благополуччя» особи, яка перебуває під вартою, а також необхідності проведення ефективного розслідування скарг заявника на застосування до нього «забороненого поводження». При цьому слід зазначити, що ефективність розслідування є одним із «позитивних обов'язків держави», відповідно до статті 3 Конвенції. Загалом позитивні зобов'язання можна поділити на дві категорії: вимога, щоб правова система надавала захист від нападів з боку інших осіб і не тільки представників органів держави (ефект *Drittwirkung*); процесуальні зобов'язання розслідувати ствердження порушення ефективним чином (і як наслідок присуджувати відшкодування). Прикладами неналежного дотримання цього зобов'язання щодо розслідування є такі ситуації:

- органи розслідування не беруть показання у правоохоронців, неналежним чином перевіряють записи щодо тримання особи під вартою, виклику лікарів тощо;
- слідчі не намагаються отримати альтернативні медичні освідчення осіб (крім тих, що їм надаються начальни-

ками осіб, які заподіювали катування, або самими цими особами);

- слідство допускає затягування із медичним освідченням осіб, опитуванням свідків, встановленням обставин справ;
- органи слідства беруть до уваги свідчення правоохоронців, як правдиві, так і навпаки, можуть почати кримінальне переслідування стосовно потерпілих осіб тощо.

Іншими важливими елементами, які Суд визнавав проблематичними з точки зору запобігання катуванню, були елементи, які стосувалися саме медичного обстеження осіб та оцінки і збирання доказів:

- неналежне проведення медичної огляду затриманих, в тому числі відсутність огляду медичними співробітниками належної кваліфікації;
- використання стислих, коротких, не деталізованих медичних звітів та довідок, які не включають опису скарг заявника та не мають висновків;
- передача не до кінця розслідуваної справи іншим органам;
- неналежне медична судова експертиза померлих осіб, без ретельного опису травм;
- нефіксування шляхом фотографічної зйомки або аналізу слідів на тілі або здійснення огляду лікарями з недостатньою кваліфікацією¹.

З останніх рішень Європейського суду з прав людини можна виділити наступні рішення, які в тій чи іншій мірі стосувалися обов'язку розслідування, тобто доктрини «позитивних зобов'язань»:

- у справі *Nikolay Dimitrov v. Bulgaria*, № 72663/01, від 27 вересня 2007 року, Суд дійшов висновку, що національні органи мають зобов'язання створити належну законодавчу базу з метою забезпечення того, щоб права осіб не були під-

¹ *Reidy A. The Prohibition of Torture. A Guide to Implementation of Article 3 of the European Convention on Human Rights. – Human Rights Handbooks. – No. 6. – P. 42.*

даним катуванню були захищені належним чином. У цій справі Суд також підкреслив, що вони мають зобов'язання провести ефективне розслідування у випадках існування достатніх доказів того, що катування або інше забороне-не поводження було застосоване до особи. При цьому державні органи мали вжити всіх необхідних процесуальних заходів для розслідування обставин, про які скаржився заявник (тобто отримати свідчення від очевидців, показання свідків, експертні висновки, і, якщо необхідно, провести медичний огляд особи з метою встановлення характеру та ступеня нанесених ушкоджень, навіть приватними особами тощо). Таким чином, у цій справі Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції, в її процесуальному аспекті, оскільки національні органи слідства та суду не розслідували справу належним чином.

- у справі *Cobzaru v. Romania*, № 48254/99, рішенні від 26 липня 2007 року, Суд прийшов до висновку про порушення статті 3 Конвенції, як в процесуальному, так і матеріальному аспекті цього положення. Зокрема, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції, оскільки синці, які отримав заявник, та травми, які він отримав під час перебування в поліції, були досить серйозними для того, щоб визнати їх такими, що відбулося порушення статті 3 Конвенції. При цьому Суд визнав, що Уряд не зміг надати доказів протилежного, зокрема, звертаючи увагу на те, що будь-які тілесні ушкодження, заподіяні під час перебування особи у поліцейському відділі, або в межах юрисдикції поліції, повинні бути пояснені представниками правоохоронних органів. Також Суд визначив, що в обов'язки правоохоронних органів у даній справі мало ввійти доставлення заявника до лікаря або його медичний огляд. Тобто поводження із заявником було «нелюдським або принижуючим його гідність». Більш того, Суд визнав, що розслідування справи національними слідчими органами не було ефективним та мало велику кількість недоліків.

- в рішенні Суду по справі *Karagiannopoulos v. Greece*, № 27850/03, від 21 червня 2007 року, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із заявником ромського походження, якого було затримано за підозрою у торгівлі наркотиками. При цьому скарги заявника на те, що замість доставлення до поліцейського відділку його відвезли до невідомої парковки машин, де до нього застосували силу співробітники поліції, погрожували зброєю та врешті поліцейський вистрелив йому у голову, він вижив, але втратив працездатність, були визнані обґрунтованими. Суд також визнав порушення статті 3 Конвенції в її процесуальному аспекті, оскільки його скарги не були розслідувані належним чином.
- у справі *Kurnaz and others v. Turkey*, № 36672/97 Суд визнав рішення статті 3 Конвенції, рішення від 24 липня 2007 року, щодо заподіяння фізичних травм заявникові, який помер в результаті них, та відсутності ефективного розслідування обставин заподіяння цих тілесних ушкоджень, що очевидно сталися під час придушення бунту у в'язниці, де перебував заявник, та застосування надмірного примусу та фізичної сили, яка призвела до трагічних наслідків стосовно заявника.

Слід зазначити, що, на нашу думку, одними із основних гарантій профілактики негуманного або жорстокого поводження із затриманими або заарештованими є наступні елементи (цей список не є остаточним):

- право заявника повідомити про свій арешт або затримання третіх осіб на власний розсуд (членів сім'ї, друзів, консула тощо);
- своєчасне внесення записів щодо моменту затримання особи;
- право на доступ до адвоката та на правову допомогу;
- право на проведення медичного обстеження лікарем за власним вибором;

- право на оскарження дій щодо затримання до суду та право на оскарження умов тримання під вартою, доступність належного медичного обслуговування та лікування тощо.

Цей список можна було б продовжити, зважаючи на те, що він не є остаточним. У цьому зв'язку можна пригадати стандарти Комітету питань запобігання катуванням, який розробив перелік стандартів, які мають враховуватися для оцінки придатності місця для тимчасового перебування під вартою (СІЗО, ІТТ, приймальників-розподільників тощо):

«1. Камери мають бути чистими, мати розмір, відповідний кількості розміщених у них осіб, мати освітлення, достатнє для читання (за винятком часу сну), вентиляцію; бажано, щоб камери мали природне освітлення (вікна).

2. Камери мають бути придатними для відпочинку, тобто мати закріплені стільці або лави. Осіб, які будуть ночувати в камері, необхідно забезпечити чистим матрацом та ковдрою.

3. Особи, які перебувають під вартою, повинні мати можливість відправляти природні потреби в чистих та пристойних умовах, мати доступ до обладнання для миття.

4. Особи, які перебувають під вартою, повинні мати забезпечений доступ до питної води і отримувати їжу в установлений час, включаючи якнайменше один повний обід кожного дня.

5. Особи, які перебувають під вартою більше 24-х годин, повинні мати можливість доступу до свіжого повітря.

6. Камери, які використовуються для однієї особи на період, довший, ніж декілька годин, повинні мати розмір близько 7 м².

7. Сьогодні на практиці камери розміром від 4 м² вважають можливими для ночівлі. А ті, що менше 4 м², можуть використовуватися тільки протягом декількох годин. Камери площею менше за 2 м² взагалі не повинні використовуватися для утримання людей».

Також окремою категорією можна виділити рішення стосовно екстрадиції, висилки та депортації, які теж стосуються статті 3 Конвенції. Деякі з цих рішень ми хотіли би прокоментувати стосовно України та в контексті українських справ, які розглядатимуться більш детально у наступному розділі.

4. Практика Європейського суду з прав людини за ст. 3 Конвенції стосовно України

а. Незаконне застосування фізичного примусу правоохоронними органами та незаконні методи ведення слідства

У справі *Афанасьєв проти України* (№ 38722/02, 5 квітня 2005) Суд знайшов порушення щодо факту побиття заявника під час його перебування у відділі міліції. У цій справі заявник стверджував, що на нього наділи наручники та примусили визнати свою вину у вчиненні злочину шляхом застосування до нього побоїв, при цьому один із міліціонерів вдарив заявника у ліве вухо, що призвело до часткової глухоти та пухлини, яка виникла в результаті ушкодження. Медичний огляд заявника показав, що було нанесено шкоду його лівому вуху, та зафіксував існування синців на його тілі, обличчі, лівій руці та лівій нозі, і дата таких ушкоджень співпадала із датою його затримання. Хоча факт побиття саме працівниками міліції не було встановлено, Суд встановив, що держава має відповідати за фізичну недоторканість осіб, що тримаються під вартою, а також має обов'язок розслідувати належним чином скарги на застосування недозволених методів ведення слідства (Суд встановив, що розслідування у справі, яке проводилось національними органами, мало велику кількість недоліків).

У іншій справі, *Kozinets v. Ukraine*, no. 75520/01, рішення від 6 грудня 2007 року, заявник скаржився на його побиття Начальником податкової міліції, яка проводила перевірку на підприємстві заявника. Медична експертиза підтвердила, що заявнику були заподіяні тілесні ушкодження у вигляді синців та струсу мозку, однак встановити причини таких тілесних ушкоджень встановити було неможливо. У цьому випадку Суд дійшов висновку про відсутність адекватного обставинам справи та скаргам заявника розслідування та про те, що слідство було неефективним і таким чином стаття 3 Конвенції була порушена. Суд не знайшов порушення статті 3 Конвенції в її матеріальному аспекті.

Іншими прикладами справ, де частково розглядаються питання, пов'язані із фізичним чи психологічним впливом на особу під час розслідування справ, була справа *Шабельника* (див. рішення Суду стосовно прийнятності у справі *Shabelnik v. Ukraine* (dec.), по. 16404/03, від 15 січня 2008 року), де заявник скаржився на примушування до визнання вини у вбивстві та незаконності і недопустимості цього зізнання як доказу у кримінальній справі. У справі *Яременка* (див. рішення стосовно прийнятності у справі *Yaremenko v. Ukraine* (dec.), по. 32092/02, від 13 листопада 2007 року) Суд визнав прийнятними скарги заявника стосовно спричинення йому тілесних ушкоджень співробітниками правоохоронних органів та відсутності ефективного розслідування його скарг.

У іншій справі, *Брошевецького* (рішення стосовно прийнятності у справі *Broshevetskiy v. Ukraine* (dec.), Судом було вирішено довести до відома Уряду скарги заявника на застосування до нього недозволених методів ведення слідства (як стверджував заявник — застосування наручників, які були замкнені за колінами, розтяжка між двома столами із палицею під мишками, надягання протигазу на заявника тощо). У наступній справі стосовно України (рішення Суду стосовно прийнятності *Visloguzov v. Ukraine* (dec.), по. 32362/02, від 6 березня 2007 року) Суд також визнав необхідним довести до відома Уряду України скаргу заявника на умови його тримання під вартою та жорстоке поводження із ним співробітників ВТК-90.

У справі *Вінокурова* (рішення Суду стосовно прийнятності *Vinokurov v. Ukraine and Russia*, по. 2397/04, від 16 жовтня 2007 року) Суд дійшов висновку про те, що заявник не надав доказів стосовно того, що він звертався до будь-яких органів держави зі скаргами на умови тримання під вартою у Луганському СІЗО. Більш того, він не повідомляв свої скарги будь-кому із керівництва цього СІЗО. Однак, відповідно до Суду, принцип вичерпання всіх національних засобів захисту передбачає, що заявник повинен пройти всі національні засоби захисту, тобто компетентні органи або осіб, до його звернення до Суду, якщо ці засоби є ефективними та доступними. Але оскільки заявник

не повідомив про свої скарги жоден із національних органів, то він не надав можливості розглянути його скарги на національному рівні та, враховуючи субсидіарну роль Суду, надати також і Суду можливість перевірити достовірність поданих до Суду скарг, з коментарями до цих скарг, поданих на національному рівні до відповідних органів влади, до компетенції яких входить розгляд таких скарг. Таким чином, Суд визнав цю заяву неприйнятною, в зв'язку із недотриманням правила вичерпання всіх національних засобів захисту, відповідно до статті 35 Конвенції.

У справі *Гуренки (Gurepka v. Ukraine, no. 61406/00, рішення від 6 вересня 2005 року)* Суд визнав скарги заявника на умови тримання під вартою та його захворювання «гепатитом С» неприйнятним, оскільки не знайшов причинного зв'язку між умовами тримання заявника під вартою (скарга на які були, більш того, необґрунтованими) та його захворюванням.

У нещодавноприйнятому рішенні по справі *Нечипорука (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, no. 42310/04, від 21 квітня 2011 року)*, Суд визнав порушення матеріального та процесуального обов'язку держави (заявника було піддано тортурам з метою отримання зізнання та тілесні ушкодження не були належним чином розслідувані). Подібне порушення було встановлене і у справі громадянина Польщі Новак (*Nowak v. Ukraine, no. 60846/10, від 31 березня 2011 року*), якого було побито українськими правоохоронцями в ході процедури вислання. Окрім того, українські правоохоронні органи не змогли належним чином розслідувати скарги заявника. Подібне порушення було встановлене і у рішенні по справі Бочарова (*Bocharov v. Ukraine, no. 21037/05, від 17 березня 2011 року*). Подібні порушення також були встановлені і у справах *Душка (Dushka v. Ukraine, no. 29175/04, від 3 лютого 2011 року* — незаконне побиття), *Міхалкової та інших (Mikhalkova and others v. Ukraine, no. 10919/05, 13 січня 2011 року* — смерть особи у витверезнику), *Ковальчука та Самардака (Kovalchuk v. Ukraine, no. 21958/05, 04 листопада 2010 року* — стосовно незаконного застосування сили та відсутності розслідування), а також сто-

совно *Лопатіна та Медведського* (по. 2278/03 та по. 6222/03, від 20 травня 2010 року) та *Похлебїна* (по. 35581/06, від 20 травня 2010 року).

б. Умови тримання під вартою та відбукання покарання

У рішенні по справі *Горшкова* (рішення стосовно прийнятності у справі *Gorshkov v. Ukraine*, по. 67531/01, від 15 червня 2004 року, заявник із психічним розладом скаржився на умови його примусового лікування. Однак Суд у своєму рішенні зазначив, що «жорстоке» або «негуманне» поводження повинно досягти мінімального рівня жорстокості для того, щоб стаття 3 Конвенції була застосована. Оцінка цього мінімального рівня залежить від обставин справи, природи та контексту застосування цього поводження, манери та методу виконання, тривалості, фізичних та моральних наслідків, статі, віку та стану здоров'я потерпілого. При цьому Суд зазначив, що тримання під вартою якраз може включати в себе такі елементи. Однак скарги на застосування такого поводження повинні бути підтверджені належними доказами, які розглядаються Судом з точки зору стандартів доказування «поза розумними сумнівами», однак Судом також можуть розглядатися серйозні, чіткі та послідовні твердження або презумпції фактів. Таким чином, враховуючи те, що цих елементів у справі віднайдено не було, Суд дійшов висновку про неприйнятність заяви, як явно необґрунтованої. Аналогічно Суд вирішив стосовно «скарг заявника щодо тривалості його перебування під вартою».

Перші українські справи за ст. 3 Конвенції стосувалися перебування осіб в так званому «коридорі смерті», тобто відбуття покарання особами, які були засуджені до смертної кари, яка пізніше була замінена на довічне позбавлення волі. У справах *Полторацький проти України*, № 38812/97, ЕСЧР 2003-V, *Кузнецов проти України*, по. 39042/97, *Назаренко проти України*, по. 39483/98, *Данкевич проти України*, по. 40679/98, *Алієв проти України*, по. 41220/98, та *Хохліч проти України*, по. 41707/98 (всі рішення були постановлені 29 квітня 2003 р.). У всіх рі-

шеннях Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції стосовно умов відбування покарання заявниками. Зокрема, Суд обґрунтував своє рішення наступним чином:

- заявники трималися в камерах до 24 годин на добу без денного природного освітлення (протягом 12-30 місяців);
- вони не мали можливості гуляти у дворі, займатися спортом або мати контакти з іншими особами (зокрема, пана Кузнєцова тримали у одиночній камері після того, як він намагався вчинити самогубство);
- пан Хохліч знаходився протягом трьох місяців в одній камері з особою, яка хворіла на туберкульоз, і його теж було інфіковано цією хворобою, а отже його стан здоров'я суттєво погіршився.

Крім того, в своїх справах *Полторацький* та *Кузнєцов* скаржилися на їхнє побиття співробітниками в'язниці. Не вставивши порушення за самими фактами побиття, в зв'язку з недостатністю доказів, Суд тим не менш знайшов порушення стаття 3 в тому, що скарги заявників про побиття не були належним чином розглянуті. Зокрема, Суд дійшов висновку про те, що слідство по справі було поверхневим та формальним, оскільки національні слідчі органи не вжили заходів щодо розслідування тверджень заявників.

У іншій справі стосовно України, *Друзенко* та інші (див. рішення стосовно прийнятності по справі *Druzenko and Others v: Ukraine*, nos. 17674/02 and 39081/02, від 15 січня 2007 року) заявники скаржилися на жорстоке та негуманне поводження з ними під час спеціальних навчань спецпідрозділу «Беркут» та умови відбування покарання у ВТК-58, Хмельницької області, де здебільшого відбувають покарання засуджені до довічного позбавлення волі. У цій справі Суд визнав заяву прийнятною та провів виїзне слухання свідків по цій справі у м. Хмельницькому. Остаточним рішенням Суду було визнане порушення статті 3 Конвенції, як в частині позитивного обов'язку держави, так і в частині недотримання її «негативних» обов'язків.

У справі *Генадій Науменко проти України*, № 42023/98, 10 січня 2004 р., де заявника також було засуджено до смертної

кари, яка була пізніше замінена на довічне позбавлення волі, Суд не знайшов порушення статті 3. Заявник скаржився на те, що його навмисно заліковували психотропними препаратами. Зокрема, заявник скаржився на те, що його примушували приймати ліки, застосовували до нього електрошок, надягали наручники та застосовували на нього вплив радіації через «психоактивний генератор наркотиків». Ці скарги не знайшли свого підтвердження відповідними доказами, і Суд визнав, що порушення статті 3 Конвенції не було, зазначивши, що наручники застосовувались не більше, ніж було необхідно, з метою заспокоєння заявника.

У справі *Мельник проти України* (№ 72286/01, рішення від 26 березня 2006 року), стосовно заявника, хворого на туберкульоз, Суд дійшов висновку, що:

«(...) 92. стаття 3 Конвенції категорично забороняє тортури та нелюдське або таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання, незважаючи на обставини та поведінку потерпілого ... Погане поводження має відповідати мінімальному рівню суворості в рамках статті 3. Оцінка цього мінімуму є відносною; залежить від всіх обставин справи, таких як тривалість лікування, фізичний та психічний вплив та у деяких випадках стать, вік та стан здоров'я жертви ...

93. Позбавлення свободи часто тягне за собою приниження людської гідності. Ще не було сказано, що затримання після звинувачення як таке зачіпає питання, викладені в статті 3 Конвенції. Також цю статтю не можна тлумачити як таку, що містить загальне зобов'язання звільняти особу за станом здоров'я чи доправляти її до цивільної лікарні для отримання специфічної медичної допомоги. Тим не менш, відповідно до цього положення держава має забезпечити особу умовами утримання, які б не порушували її людську гідність, щоб спосіб та метод виконання міри покарання не зумовлювали страждання або труднощі такої міри, які б перевищували неминучий рівень страждань в'язня та щоб, з огляду на практичні вимоги ув'язнення, його здоров'я та добробут були забезпечені ... Оцінюючи умови утримання, треба брати до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні твердження заявника ...

94. Наявні 3 складові, які необхідно розглядати стосовно сумісності стану здоров'я заявника та умов його утримання: 1) медичний стан в'язня; 2) адекватність медичної допомоги, яка надається в умовах утримання; 3) доцільність утримання з огляду на стан здоров'я заявника ...

(...) 104. Суд зазначає, що з зауважень сторін вбачається, що у заявника виявлено захворювання на туберкульоз майже два з половиною місяці після того, як він вперше поскаржився на ускладнене переривчасте дихання та слизовий кашель (див. параграф 33 вище). Суд вважає, що неточність попереднього діагнозу від 13 та 14 квітня 2001 року підтверджує скарги заявника щодо неадекватності наданої медичної допомоги, невиявлення захворювання в короткий термін чи нездійснення ізоляції заявника та надання йому адекватного та своєчасного лікування (див. параграфи 33–34 вище).

105. Більше того, після прибуття до Пенітенціарної установи № 316/83 заявника не оглянув лікар на предмет можливого захворювання на туберкульоз (див. параграф 20 вище). До затримання заявник не страждав на жодну з хвороб легенів (про що свідчить медичний огляд від 29 вересня 2000 року; див. параграф 25 вище). Після встановлення діагнозу захворювання на туберкульоз в червні 2001 року його оглядали більш регулярно та перевели до спеціальної пенітенціарної установи для в'язнів, які страждають на туберкульоз, де його лікували від цієї хвороби та для попередження рецидиву до 11 серпня 2003 року. Стан здоров'я заявника почав покращуватися в жовтні 2001 року. Проте тривале лікування від туберкульозу призвело до побічних ефектів, таких, як погіршення зору та головокружіння (параграф 38 вище).

106. На думку Суду, вищезгадані обставини дозволяють зробити висновок, що заявник не отримав необхідної та своєчасної допомоги, з огляду на серйозність захворювання та наслідки для його здоров'я».

Суд також визнав порушення ст. 3 Конвенції та дійшов висновку, що заявника було піддано «жорстокому» та «негуманному» поводженню, оскільки:

- він перебував у камері, де на нього припадало 1–2,5 м² (стандарт КЗК — 7 м² на одну особу);
- діагноз «туберкульоз» було встановлено тільки через два з половиною місяці після того, як заявник почав скаржи-

тися на погіршення стану здоров'я і таким чином йому не було надано своєчасного та необхідного медичного лікування;

- гігієнічні та санітарні умови відбування покарання, разом із тривалістю перебування в таких умовах, означали, що заявника було піддано «принижуючому» його гідність поводженню.

в. Умови тримання під вартою на стадії досудового слідства

У справі *Невмержицький проти України*, (№ 54825/00), Суд знайшов порушення статті 3 щодо умов утримання та відсутності належного медичного обслуговування, а також щодо годування силоміць. Відповідно до тверджень заявника у цій справі, він утримувався з 12 іншими ув'язненими в камері площею 7 м² без питної води та води для гігієнічних потреб, де він почав хворіти на мікробну екзему та коросту, крім того, в камері були воші та постільні клопи. Заявник також скаржився на умови його перебування у одиночній камері протягом 10 днів, коли оголосив голодування. Камера була розміром 7 м², з сирими бетонними стінами, не провітрювалася належним чином, та заявник не мав можливості прогулянок на свіжому повітрі. Камера не мала туалету та вода включалась в ній тільки один раз на день. Врахувавши, умови перебування під вартою заявника, його захворювання, які він отримав під час перебування під вартою і які посилювались під час його перебування в умовах, зазначених вище, а також відповідні висновки Комітету з питань запобігання катуванням Ради Європи, Суд дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції, оскільки заявника було піддано «жорстокому» та «негуманному» поводженню. Аналогічний висновок Суд зробив стосовно відсутності надання своєчасної медичної допомоги заявнику та його неналежного лікування (також порушення статті 3 Конвенції в цьому аспекті). Що стосується примусового годування, коли, протестуючи проти арешту, він відмовився від їжі, Суд визнав, що такий медичний захід, як примусове годування, не може в

принципі вважатися «негуманним» або «принижуючим», однак такі міри повинні ґрунтуватися на медичній необхідності, та особи, які вважають за необхідне застосувати примусове годування до особи, повинні в першу чергу дотримуватися процедури, застосовної до таких випадків. Крім того, спосіб примусового годування не повинен бути таким, аби перевищити «мінімальний рівень суворості поводження», передбачений статтею 3 Конвенції. За відсутності будь-яких даних, медичних висновків тощо стосовно необхідності примусового годування заявника, Суд дійшов висновку, що годування застосовувалося свавільно. Крім того, застосування наручників під час годування, роторозширювача та спеціальної гумової трубки, яка вставлялася в стравохід, особливо у випадку спротиву особи, Суд визнав «катуванням».

У рішенні по справі *Koval v. Ukraine*, 65550/01, від 19 жовтня 2006 року, заявник перебував під вартою в СІЗО № 13, у камері розміром 14м², в якій він знаходився іще з 11-ма іншими особами, деякі з яких страждали на туберкульоз та венеричні хвороби. Суд прийшов до такого ж самого висновку, врахувавши також доповідь Комітету з питань запобігання катуванням та Уповноваженого ВРУ з прав людини, а також інші докази — стосовно порушення статті 3 Конвенції, як щодо умов тримання під вартою заявника, так і відсутності його належного лікування в умовах СІЗО та загострення деяких хвороб в умовах перебування в СІЗО.

Аналогічне рішення було винесене і у справі *Dvoynykh v. Ukraine*, по. 72277/01, рішення від 12 жовтня 2006 року, яка стосувалася заявника, що страждав на декілька хвороб та потребував операції. Суд, як і в попередніх рішеннях, взяв до уваги доповіді Комітету з питань запобігання катуванням, який інспектував Симферопольське СІЗО, коли заявник там знаходився, перебуваючи в камері, де на одну особу припадало 1,3–2,25 м². Таким чином, камери, де перебував заявник були постійно перенаселені, та затримані мали спати по черзі, протягом щонайменше 23 годин, за відсутності адекватної вентиляції, природного освітлення, належної гігієни та санітарії.

У справі *Yakovenko v. Ukraine*, № 15825/06, рішення від 25 жовтня 2007 року, яка стосувалася, здебільшого, умов тримання під вартою заявника у Севастопольському ІТТ, який був постійно переповнений, маючи вмістимість замість 82 осіб, реальне перенаселення в три рази більше — близько 240 осіб. Заявника тримали у камерах розміром від 15-22 м², де знаходилося від 25 до 30 осіб, які мали спати по черзі, за відсутності вентиляції. Заявник також скаржився на умов його перевезення з Симферопольського СІЗО до Севастопольського ІТТ, які були «негуманними» та «принижуючими», оскільки його перевозили у машині без вентиляції протягом 24-26 годин, без їжі або води. Суд, звернувши увагу на попередні доповіді Комітету з питань запобігання катуванням, який інспектував Симферопільське СІЗО та Севастопольське ІТТ, дійшов висновку про порушення статті 3 Конвенції. Таке саме рішення Суд прийняв стосовно перевезення заявника, оскільки умови його перевезення не відповідали відповідним стандартам Комітету з питань запобігання катуванням Ради Європи, зокрема щодо розміру спецтранспорту або використовуваних купе в поїздах.

Заявник також скаржився на відсутність медичної допомоги, пов'язаної із його ВІЛ-інфекцією та туберкульозом, в результаті якої він помер. В цьому відношенні Суд дійшов висновку про те, що Уряд не надав спеціального медичного лікування заявникові в умовах тримання під вартою, а також не розглянув альтернативні можливості лікування поза межами ІТТ. Більш того, в штаті ІТТ, куди заявника постійно направляли, не було ні лікарів, ні спеціального обладнання чи препаратів, необхідних заявникові.

У справі *Kucheruk v. Ukraine*, № 2570/04, від 6 вересня 2007 року, що стосувалася заявника, хворого на хронічну шизофренію, який перебував під вартою в медичному відділенні Харківського СІЗО, заявник скаржився на те, що під час його перебування в медичній частині до нього було застосовано силу і зокрема гумові кийки та наручники для його заспокоєння. При цьому він отримав тілесні ушкодження від побиття кийками. Після цього його було направлено до одиночної камери, де він проводив

щонайменше 23 години на добу, причому сім із дев'яти днів він знаходився в наручниках. Заявникові не надавалося медичне лікування, однак він постійно намагався звільнити себе від наручників, б'ючи головою об стіну, катаючись по підлозі та намагаючись простягнути ноги через наручники. Пізніше до нього було знов застосовано примусове медичне лікування. Пізніше заявника було визнано недієздатним, в зв'язку із його хворобою. При розслідуванні скарг матері заявника на незаконне застосування сили щодо нього, начальник СІЗО вирішив провести розслідування обставин справи щодо «жорстокого» та «нелюдського» поводження із заявником. Медичний огляд виявив тілесні ушкодження на зап'ястках, але начальник СІЗО вирішив не порушувати кримінальної справи стосовно охоронців СІЗО, оскільки вони захищали заявника і себе від неконтрольованої поведінки заявника. Мати заявника оскаржила це рішення. У цій справі Суд визнав, що застосування кийків не було необхідним, оскільки охоронців було троє, і не було свідчень того, що заявник збирався напасти на охоронців, або що його поведінка становила небезпеку для охоронців або інших осіб, що знаходилися під вартою. Таким чином, Суд визнав порушення статті 3 Конвенції в цьому аспекті. Що стосується застосування наручників протягом семи днів до заявника, який страждав на психічний розлад, без психіатричного обґрунтування, а також відсутності належного та своєчасного медичного лікування, Суд також визнав порушення ст. 3 Конвенції. Окремо Суд визнав порушення ст. 3 Конвенції в її процесуальному аспекті, тобто аспекті позитивного обов'язку розслідування тверджень порушення ст. 3. Зокрема, Суд зауважив, що медичний огляд заявника та слідство було проведено надто пізно, непрозоро, оскільки матері заявника та її представнику не повідомляли про хід слідства по справі, а тільки повідомили негативний результат. Розслідування, що проводилося органами прокуратури, теж не можна було вважати ефективним та проведеним своєчасно, або таким, що призвело до якогось результату, оскільки постанови прокуратури переглядалися в судах три рази, а справа була тричі направлена на додаткове розслідування.

Порушення умов тримання під вартою та відсутності належного медичного обслуговування осіб, які мали спеціальні медичні потреби, були визнані у справах *Логвіненко (Logvinenko v. Ukraine)*, по. 13448/07, 14 жовтня 2010 року), *Петухова (Petukhov v. Ukraine)*, по. 43374/02, 21 жовтня 2010 року), *Знайкіна (Znaykin v. Ukraine)*, по. 37538/05, 7 жовтня 2010 року), *Білого (Bilyu v. Ukraine)*, по. 14475/03, 21 жовтня 2010), *Віслогузова (Visloguzov v. Ukraine)*, по. 32362/02, 20 травня 2010 року) та *Лотарева (Lotarev v. Ukraine)*, по. 29447/04, 8 квітня 2010)

г. Інші категорії справ зі ст. 3 Конвенції

Окрім того, цікавий аспект статті 3 розглядається у справі *Гонгадзе проти України*. Дружина загиблого журналіста скаржиться серед іншого на те, що розслідування обставин смерті її чоловіка та ставлення до неї як до потерпілої сторони з боку органів слідства порушує статтю 3. Суд взяв до уваги, що чоловік пані Гонгадзе зник у вересні 2000 року, однак тільки у березні 2003 року до неї надійшла інформація стосовно того, що обезглавлене тіло її чоловіка було знайдено в Таращі у листопаді 2000 року. За цей час вона отримувала різноманітні відомості від органів влади, що протирічили одні одним. Ця невизначена ситуація продовжувалась і призвела до сумнівів у правильності ідентифікації «таращанського тіла», і таким чином до невизначеності долі її чоловіка. Органи влади постійно відмовляли заявниці у повному доступі до матеріалів справи та розслідування. І тільки у серпні 2005 року їй було дозволено отримати доступ до цих матеріалів. У вересні 2005 року Генеральна прокуратура України повідомила, що тест ДНК, проведений у Німеччині, довів, що «тіло, знайдене в Таращі» належало її чоловікові. Таким чином, Суд дійшов висновку, що ставлення органів розслідування до заявниці та її сім'ї було таким, що заподіяло серйозні страждання, які мали характер «принижуючого гідність поведження», в порушення статті 3 Конвенції.

Інші справи, що стосувалися екстрадиції, депортації та висилки, теж стосувалися можливого порушення статті 3 Кон-

венції, у більшості цих справ заявники подавали клопотання до Суду про заборону їх видачі іншим державам:

- у справі *Soldatenko v. Ukraine*, по. 2440/07, заявник скаржився на можливість застосування до нього тортур у випадку його видачі в Туркменістан;
- у справі *Dubovik v. Ukraine*, по. 33210/07, заявниця скаржилася на можливість застосування катувань до неї у випадку її екстрадиції до Білорусі. Аналогічні клопотання розглядалися у справах *Koktysh v. Ukraine*, по. 43707/07; *Kreydich v. Ukraine*, по. 48495/07; *Stankevich v. Ukraine*, по. 48814/07; *Kulikovskiy v. Ukraine*, по. 50063/07 та *Kamyshev v. Ukraine*, по. 3990/06 стосовно можливості застосування «жорстокого та негуманного поведження» або навіть загрози «катування» у випадку їх видачі Білоруським правоохоронним органам;
- у справі *Kaboulov v. Ukraine*, по. 41015/04, заявник скаржився на можливість застосування до нього тортур у випадку його видачі в Казахстан. У цьому випадку його видачу було заборонено зважаючи на відсутність гарантій стосовно того, що його не буде піддано тортурам.

Питання відповідності процедури висилки, екстрадиції та депортації розглядалися в українських справах по суті. У вищезазначених справах Суд вирішив застосувати Правило 39 Регламенту Суду та заборонити видачу осіб, на тій підставі, що це може нанести шкоду правам заявників, включаючи можливість певних наслідків стосовно застосування забороненого статтю 3 Конвенції поведження.